

فابل

در مرزبان‌نامه

فابل از ریشه‌های لاتین fabula به معنی بازگفتن است و بر روایت کردن تأکید دارد. اصطلاح ادبی فابل داستان ساده و کوتاهی است که معمولاً شخصیت‌های آن حیوان هستند و هدف آن آموختن و تعلیم یک اصل و حقیقت اخلاقی یا معنوی است. البته فابل گاهی نیز برای داستان‌های مربوط به موجودات طبیعی یا وقایع خارق‌العاده و افسانه‌ها و اسطوره‌های جهانی و داستان‌های دروغین و ساختگی به کار می‌رود.

(تعلیقات مرزبان‌نامه: ۶۳۷)

حکایاتی که در آثار فارسی از زبان حیوانات نقل شده‌اند کوتاه، ساده و دارای مضامین اخلاقی و اجتماعی هستند. این حکایات از جمله انواع ادبی است که نزد هم‌عصران محسوب می‌شوند. از همین روست که از عارفان و فیلسوفان بزرگ گرفته تا معلمان اخلاق و مربیان اجتماع و دست‌اندرکاران حکومت و نظریه‌پردازان عرصه‌ی فرهنگ و سیاست برای القای مطالب و مسائل خود از این نوع داستان بهره گرفته‌اند.

به یقین یکی از پرکاربردترین و پرشنونده‌ترین انواع داستان‌ها، حکایت‌هایی هستند که از زبان حیوانات نقل شده‌اند و همه، کوچک و بزرگ از آن‌ها لذت می‌برند. «تاریخچه‌ی حکایت‌های حیوانات نشان می‌دهد که هر زمانی مناسب بوده و اقتضا می‌کرده است روشنفکران و اندیشمندان و اهل قلم از آن‌ها برای ابراز عقاید خود و انتقادهای نیشدار اجتماعی بهره گرفتند.» (شمیسا، ۱۳۸۱: ۲۷۱)

عوامل گوناگونی باعث این اقبال و پذیرش عمومی به چنین حکایت‌هایی شده است. یکی از آن‌ها کوتاهی و سادگی این حکایت‌هاست و دیگر عام بودن پیام آن‌هاست. عوامل دیگر آشنا بودن شخصیت‌ها و رفتار آن‌ها برای شنوندگان است. اغلب حکایت‌ها، روایات مشابهی در دیگر فرهنگ‌ها و زبان‌ها دارند، یعنی پیام‌ها و محتوای این حکایت‌ها جهانی است و برای تمامی افراد قابل فهم و درک است ولی گاهی از همین پیام‌های عام برای اغراض خاص بهره می‌برند. پس به راوی بستگی دارد که در چه شرایطی از چه حکایتی و برای چه پیام و مضمونی استفاده می‌کند.

در این حکایت‌ها به نحوه‌ی رفتار در برابر دیگران، به‌ویژه دشمنان و بیگانگان، بیش‌ترین

کدواژها

فابل، تمثیل، کلیله و دمنه، تعلیم، قابوس‌نامه، طنز.

ناهدیغ ملک‌محمدی
کارشناس ارشد زبان و ادب فارسی
دبیر آموزشی و پژوهش‌ناحیه‌ی ۱ شهرکرد

مضامین مربوط می‌شود. ردایب و فضایل اخلاقی نیز تا آن‌جا موضوع سخن‌اند که در رفتارهای اجتماعی انعکاس یابند. برای مثال، حرص و طمع اگر موجب گرفتاری و فریب خوردن شود. مذموم است.

تاریخچه‌ی حکایت‌های حیوانات نشان می‌دهد که هر زمانی مناسب بوده و اقتضا می‌کرده است روشنفکران و اندیشمندان و اهل قلم از آن‌ها برای ابراز عقاید خود و انتقادهای نیشدار اجتماعی بهره‌گرفتند

زمانی که دروغ و تظاهر باعث رسوایی می‌شود ناپسند است، اما اگر دروغ به نجات از هلاک بینجامد مطلوب است و دروغ‌گو ملامت نمی‌شود. سنت و شیوه‌ی پند به درباریان، که از آغازین حکایت‌ها مورد توجه مؤلفان و راویان آن‌ها بوده است، در تمام آثار داستانی بعد و ترجمه‌های مختلف کلیله و دمنه و تحریرهای مرزبان‌نامه و دیگر آثار هم‌چنان حفظ شده است. از این‌رو بیش‌تر خطاب‌ها و پندها به مسائل مبتلا به دربار مربوط می‌شود و مخاطب آن‌ها درباریان هستند.

تاریخچه و سرگذشت آثار برجسته‌ای که به نقل و روایت حکایت‌های حیوانات پرداخته‌اند، مانند کلیله و دمنه، مرزبان‌نامه و جواهرالاسمار حاکی از این است که درباریان بیش از دیگران طالب چنین داستان‌هایی بوده‌اند. سرگذشت داستان‌های هندی نیز که منشأ اغلب آثار داستانی فارسی به‌شمار می‌روند، نشان می‌دهد که همواره مشوق اصلی تدوین و تألیف چنین حکایت‌هایی شاهان و بزرگان دربار بوده‌اند.

«داستان‌ها و حکایت‌های حیوانات در دوره‌های طولانی به اشکال مختلف سینه به سینه نقل شد. تا این‌که اجتماعات بزرگ‌تری شکل گرفت و شهرها به‌وجود آمدند و روابط اجتماعی انسان‌ها روزبه‌روز متشکل‌تر و منسجم‌تر شد. انسان‌ها از حیوانات بیش‌تر فاصله گرفتند. نه این‌که بی‌نیاز شدند. اما افسانه‌ها و حکایت‌ها هم‌چنان در میان جوامع رونق داشت. در این میان اشخاص همان حکایت‌ها را برای توضیح مسائل مبتلا به جوامع انسانی به‌کار بردند و اشخاص هوشمندی روایت‌ها و نقل‌های مختلفی از آن داستان‌های نخستین را شکل دادند و به تناسب احتیاجات و اقتضائات روزمره و اوضاع جامعه و روابط اجتماعی در زبان گفتار از آن‌ها بهره‌گرفتند و به تدریج افرادی دریافتند که از طریق این حکایت‌ها می‌توانند سخنان ناگفته‌ای را بگویند و معانی و تجربه‌های پیشینیان را به دیگران منتقل کنند و

شخصیت‌ها	نقش‌ها و اوصاف نمادها
أهو	نجیب و محبوب گرفتار در داستان نیک‌مرد و هدهد در داستان عقاب و موش و آهو
بز	کاردان و زیرک در داستان زیرک و زروی
بزغاله	کاردان و زیرک در داستان گرگ خنیاگر دوست
بط	نادان و بی‌احتیاط در داستان روباه و بط
پلنگ	جسور و دوراندیش در داستان شیر و پیلان
جنبه‌ی مثبت (پلنگ)	امین در داستان شتر و شیر پرهیزگار
خر (درازگوش)	مکار وکیل و مشاور عاقل، زیرک و باهوش در داستان شگال خرسوار در داستان شیر پرهیزکار و شتر
خرس	حسود و فتنه‌گر در شیر پرهیزگار و شتر در داستان دادمه
خروس	مکار و زیرک سخن‌چین و حسود در داستان روباه و خروس در داستان گربه و موش و خروس
راسو	مخاطب و زیرک در داستان راسو و زاغ
روباه	مکار در داستان روباه و خروس و روباه و بط
زاغ	دوراندیش و زیرک بی‌احتیاط مشاور و بازرس در داستان بچه‌ی زاغ و مادر در داستان راسو و زاغ در داستان شتر و شیر پرهیزگار
سگ	حامی در داستان‌های شگال خرسوار، گرگ خنیاگر و دوست، روباه و خروس
دانا و کاردان	در داستان زیرک و زروی
شتر	مطیع و ساده‌لوح نیک‌سیرت در داستان شتریان و شتر و شیر و شتر در داستان شیر و شتر پرهیزکار
شغال	دوراندیش و زیرک بی‌احتیاط و نادان در داستان دادمه و داستان
شیر	مقتدر و متکبر دارای مناعت طبع در داستان شیر و پیلان در داستان شیر و شتر پرهیزکار
عقاب	بی‌رحم در داستان‌های کبکان و عقاب، آهو و موش و عقاب
فیل (پیل)	ستمگر و متجاوز در شیر و شاه پیلان
کیک	صلح‌جو و آرامش‌طلب در داستان کبکان و عقاب
کبوتر	سفیر، نماد صلح در داستان زروی و زیرک
کژدم (عقرب)	شورور و قاتل در داستان موش خابه دزد با صاحب‌خانه
کیک (کک)	رسواگر در داستان دزد و کیک

داستان‌ها و حیوانات یکی از وسایل و ابزارهای انتقاد از مسائل سیاسی و اجتماعی بوده‌اند

به تذکر و یادآوری بعضی نکات سیاسی اشاره دارد. چون لحن کتاب مستقیماً خطاب به حاکمان نیست، توانسته است ابزار مناسبی برای طرح عقاید اخلاقی، سیاسی و اجتماعی نویسنده باشد.

۲. اشخاص گوناگون از طبقات و اقشار مختلف از قبیل پادشاه، وزیر، وکیل، مشاور، بازرگان، غلام، کشاورز، طبّاح، قصاب، درودگر، زنان، مردان، کودکان، پیران و... در مرزبان‌نامه به خوبی جلوه‌گری می‌کنند. این نکته حاکی از شناخت اجتماعی نویسنده است.

۳. مرزبان‌نامه، علاوه بر کلیه‌ومدمنه، به آثار تعلیمی دیگر چون قابوس‌نامه و سیاست‌نامه توجه خاصی داشته است و از سبک بیان آن‌ها بهره برده است. در محتوای مقایسه‌ی مرزبان‌نامه و قابوس‌نامه هر دو تعلیم و نصایح در زندگی اجتماعی است. در قابوس‌نامه پدری به پسرش و در مرزبان‌نامه برادری به برادرش یا پدری به پسران یا دیگر اقشار اجتماعی آموزش می‌دهد و شدیداً بر پیوندهای خانوادگی و احترام متقابل تأکید می‌کند.

شخصیت‌ها	نقش‌ها و اوصاف نمادها
گرگ	خون‌خوار در داستان گرگ و موش و خروس
گرگ	نادان و فریب‌خورده در داستان‌های گرگ خنیاگر و دوست، گرگ و شغال نترس و بی‌باک در داستان شیر و پیلان
مار	ستمکار (ضد قهرمان) در داستان موش و مار غاصب و در داستان برزیگر و مار مکار در داستان مارگیر و مار
مار (جنبه‌ی مثبت)	(مشاوره و یاور) در داستان مرد معتر و مار
ماهی	ساده‌لوحی در داستان مرغ ماهی‌خوار با ماهی زیرکی در داستان زغن ماهی‌خوار با ماهی
مرغ ماهی‌خوار	مکار در داستان مرغ ماهی‌خوار با ماهی
موش	مکار در داستان موش و مار غاصب، موش‌خایه دزد با صاحب‌خانه دون‌صفت در داستان عقاب و آهو نادان و بی‌احتیاط در داستان گرگ و موش
دهد	غرور و تکبر در داستان نیک‌مرد و هدهد

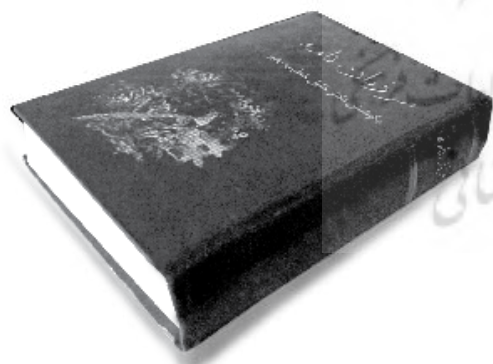
چنین کردند. برخی از حکایت‌ها مسبوق به گذشته‌ی اساطیری بودند و برخی با مشهودات و تجربه‌های جدید وضع و ابداع شدند. به این ترتیب اولین اشکال حکایت‌های حیوانات به شکل ادبی پدید آمد و روزبه‌روز بر غنا و حجم آن افزوده شد. (تقوی، ۱۳۷۶: ۹۲) داستان‌ها و حیوانات یکی از وسایل و ابزارهای انتقاد از مسائل سیاسی و اجتماعی بوده‌اند. اکنون به فهرست شخصیت‌ها و نمادهای به کار رفته در مرزبان‌نامه اشاره می‌گردد:

نتیجه‌گیری

پرداختن به مسائل اجتماعی در آثار ادبی طرح گذشته، موضوعی است که تاکنون کم‌تر به آن توجه شده، درحالی‌که برای شناخت فرهنگ و جامعه طرح این آثار ضرورت دارد. محتوای کتاب مرزبان‌نامه نمونه‌ی مناسبی برای این تحقیق است. در بررسی مرزبان‌نامه، برای نشان دادن نمودها و جلوه‌های اجتماعی، نکات زیر قابل تأمل است:

۱. کتاب مرزبان‌نامه فراتر از داستان و حکایت است. زیرا بیانگر اوضاع و آداب و رسوم جامعه‌ی خویش است و بر آگاهی و درک نویسنده از مشکلات آن جامعه دلالت می‌کند.

مرزبان‌نامه یکی از آثار تمثیلی در زبان فارسی است. این کتاب با تمثیل، کنایه، فابل و داستان‌های تودرتو به طرح مسائل انتقادی متضمن نکته‌های اجتماعی، سیاسی و طنزهای نیشدار نسبت به حکومت‌ها پرداخته است. با آوردن حکایت‌ها از زبان حیوانات و بیان تعلیم اخلاقی، در قالب داستان،

منبع

۱. تقوی، محمد، بررسی حکایت‌های حیوانات (فابل‌ها) تا قرن دهم در ادب فارسی، تهران، انتشارات روزنه، چاپ اول، ۱۳۷۶: ۲. خطیب رهبر، خلیل، شرح مرزبان‌نامه، تهران، انتشارات صفی‌علیشاه، ۱۳۷۰.
۳. سعدالدین ورامینی، مرزبان‌نامه، به تصحیح محمد روشن، ۴۰.
- شمیسا، سیروس، انواع ادبی، تهران، فردوس، ۱۳۸۱: ۵. عزتی‌پور، احمد، مقاله‌ی سیاست در مرزبان‌نامه، کیهان اندیشه، ش ۸۳.